

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

**УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН**

Випуск 7 (21)

Київ 2020

<i>Н. Толстих</i> Рівень життя населення України за умов економічної нестабільності	184
<i>В. Резнік</i> Тенденції легітимації приватної власності в Україні у 2006–2020 рр.	192
<i>О. Рахманов</i> Ставлення українців до реалізації права власності на землю	204
<i>О. Бурова</i> Чинники, що впливають на вибір місцевих органів влади в Україні	211
<i>Т. Любива</i> Тенденції громадської активності в Україні	215
<i>С. Шевченко</i> Агентність без надії – чи зростає громадянська активність на тлі розчарування?	221
<i>В. Смакота</i> Міленіали українського суспільства: цілі та перспективи найосвіченішого покоління	231
<i>Н. Лавріненко</i> Трансформація форм інституту сім'ї в сучасній Україні.....	239
<i>М. Паращевін</i> Вплив належності до основних православних церков на суспільно-політичні та ціннісні орієнтації вірян.....	252
<i>О. Максименко</i> Як громадяни України оцінюють стан довкілля і що вони готові робити для його поліпшення.....	266
<i>В. Пилипенко, Ю. Привалов</i> Духовно-культурні потреби етнічних спільнот	274
<i>Р. Шульга</i> Декларована та реальна художня поведінка	283

ТЕНДЕНЦІЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ У 2006–2020 рр.

Легітимація приватної власності – це процес набуття легітимності приватною власністю в суспільстві завдяки цілеспрямованій діяльності або непередбачуваним наслідкам іншої діяльності соціальних суб'єктів. Легітимність приватної власності – суб'єктивно усвідомлена громадянами законність, правомірність, виправданість або прийнятність існування цього інституту з огляду на різні підстави (критерії), серед яких – релігійні, культурні, соціальні, політичні, економічні, правові, інтелектуальні, ситуативні та ін. [Резнік, 2016].

Виявами легітимності приватної власності на чинники виробництва є позитивне сприйняття (1) приватизації як реінституціоналізації приватної власності та (2) чинного інституту приватної власності, а також (3) негативне сприйняття імовірної націоналізації приватної власності як її деінституціоналізації. Тенденції легітимації приватної власності виявляються у мінливості цих виявів її легітимності.

З'ясування тенденцій легітимації приватної власності можливе на підставі порівняння кількісних мір виявів легітимності, що зафіксовані у низці масових соціологічних опитувань різних років¹. Це дало змогу простежити динаміку розмежувань

¹Йдеться, по-перше, про загальнонаціональний репрезентативний омнібус "Громадська думка в Україні – 2006" Інституту соціології НАН України, проведений методом роздаткового анкетування у квітні–травні 2006 р. (вибірка N = 1800 пропорційно репрезентує доросле (віком понад 18 років) населення 24 областей України, АР Крим та м. Києва). По-друге, про загальнонаціональний моніторингові опитування Інституту соціології НАН України, проведені методом самозаповнення анкет у червні–липні 2013, червні–липні 2017 та вересні–жовтні 2020 рр. (вибірка N = 1800 пропорційно репрезентує доросле (віком від 18 років) населення 24 областей України, АР Крим та м. Києва (у 2017 та 2020 рр. опитування не охоплювало окуповані Росією окремі райони Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) та АР Крим)). Вимірювання проявів легітимності приватної власності забезпечила розроблена система емпіричних показників [Резнік, 2007: с. 77–86, 97–101; Резнік, 2010: с. 425–235, 501–505; Reznik, 2015; Reznik, 2020]. В усіх опитуваннях фіксувалися три основні емпіричні характеристики виявів легітимності приватної власності. По-перше, схвальні думки щодо прива-

опитуваних за схильностями до легітимації та делегітимації приватної власності та невизначеності їх щодо останньої.

Зокрема, спостереження упродовж останніх 15 років виявляють мінливість тенденцій (де)легітимації приватної власності на малі підприємства (рис. 1–3).

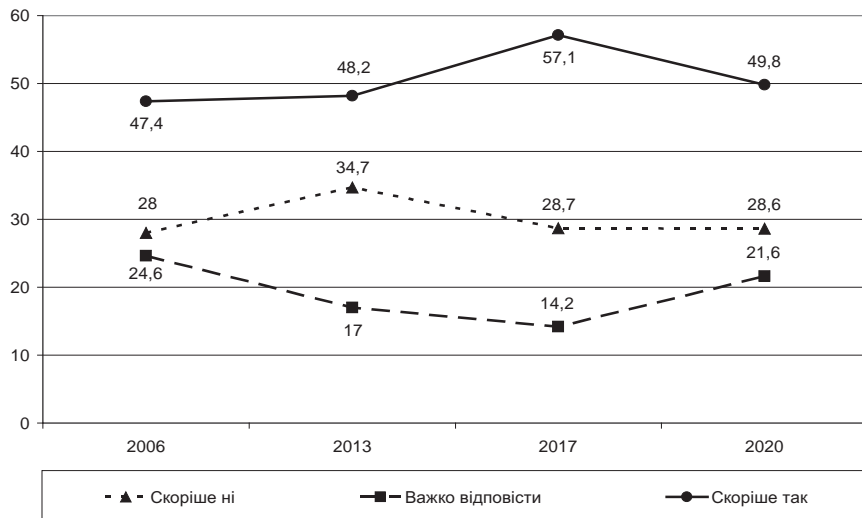

Рисунок 1. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) малі підприємства?” (% до кількості тих, хто відповів)

У 2006–2017 рр. відсотки всіх спостережуваних схильностей опитуваних до легітимації приватної власності на малі підприємства зростали, а у 2017–2020 рр. – здебільшого знизились. Цілковито протилежну мінливість упродовж аналогічних часових відтинків виявили відсотки невизначеності позицій опитуваних: у 2006–2017 рр. вони знижувалися, у 2017–2020-х – зросли. Натомість відсотки всіх спостережуваних схильностей опитуваних до делегітимації приватної власності

тизації – головного джерела появи малих і великих приватних підприємств та приватних земель в Україні. По-друге, позитивне ставлення до поточного перебування цих об’єктів у приватній власності. По-третє, несхвальна думка із приводу можливої зворотної їх націоналізації – повернення у власність держави. Уніфікована шкала емпіричних показників моделює розмежування опитуваних на схильних до легітимації, делегітимації та неспроможних визначитися із власною позицією щодо приватної власності на час опитування.

Розділ другий

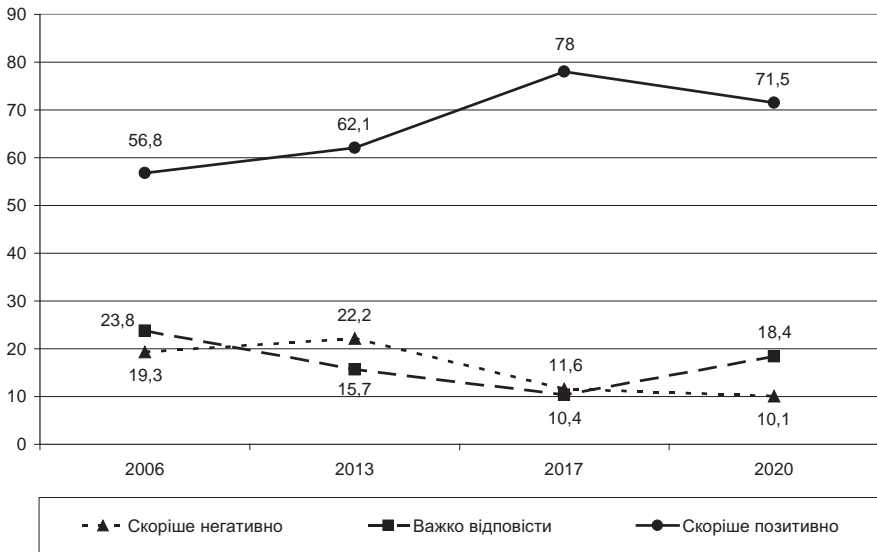

Рисунок 2. Динаміка розподілу відповідей на запитання "Як Ви ставитесь до існування в Україні малих приватних підприємств?" (% до кількості тих, хто відповів)

на малі підприємства зростали у 2006–2013 рр. та знизились упродовж 2013–2020 рр. Загалом за останні 4 роки спостерігається певне зниження відсотків полярних схильностей до легітимації та делегітимації приватної власності на малі підприємства за одночасного зростання невизначеності позиції з цього приводу.

Наразі відсотки різних виявів легітимності приватної власності на малі підприємства загалом відмінні. Тут варто розрізняти емоційно-оцінні ставлення та раціонально-оцінні думки опитуваних, а також сприйняття ними окремо приватизації та приватної власності, що постала внаслідок неї. Подекуди ці думки і ставлення навіть в однієї особи можуть бути вкрай суперечливими стосовно чогось: негативізм ставлення може поєднуватися із схвальністю думки або, навпаки – позитивне ставлення із несхальною думкою. Зокрема, в однієї особи неприйняття приватизації може бути поєднане з позитивним ставленням до приватної власності, що постала внаслідок цієї приватизації. Наприклад, найбільше опитаних із позитивним ставлен-

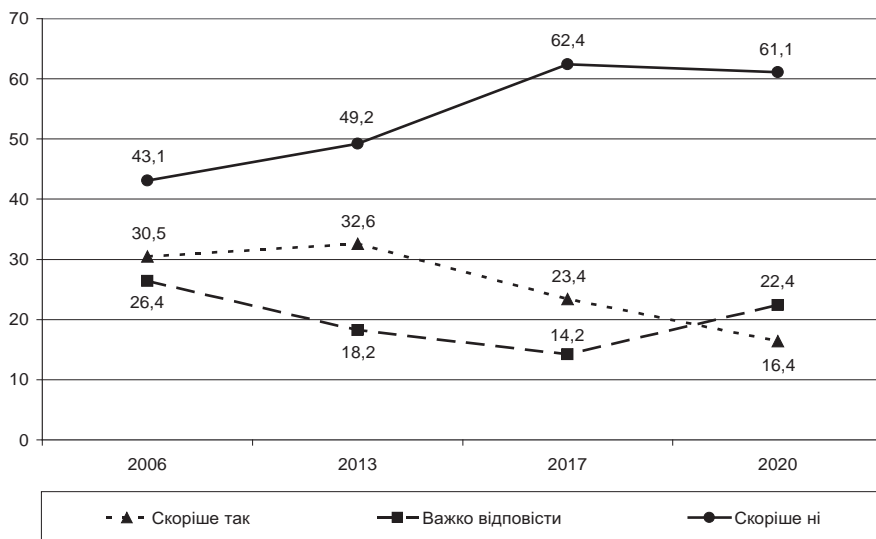

Рисунок 3. Динаміка розподілу відповідей на запитання "Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави малих приватних підприємств?" (% до кількості тих, хто відповів)

ням до існування малих приватних підприємств (рис. 2). Водночас менше тих, хто заперечує доцільність націоналізації малих приватних підприємств, і ще менше тих, хто визнав слушність приватизації їх (рис. 1 і 3). Ця відмінність позицій свідчить про відсоткову перевагу суто ідеологічної прихильності до приватної власності на малі підприємства над схильністю до визнання підсумків їх приватизації і примирення з цими підсумками. Загалом для більшості громадян приватна власність на малі підприємства наразі є легітимною у принаймні двох спостережуваних виявах легітимності її (рис. 2 і 3).

Порівняно нижчий рівень легітимності приватної власності на великі підприємства виявляють тенденції мінливості відповідної легітимації за останнє 15-річчя (рис. 4–6).

Відсотки легітимності приватної власності на великі підприємства у всіх трьох її спостережуваних проявах загалом несуттєво змінилися за 2006–2013-й та 2017–2020 рр., але суттєво зросли впродовж 2013–2017 рр. Як і в випадку малих приватних підприємств, найбільше зросла частка опитуваних із

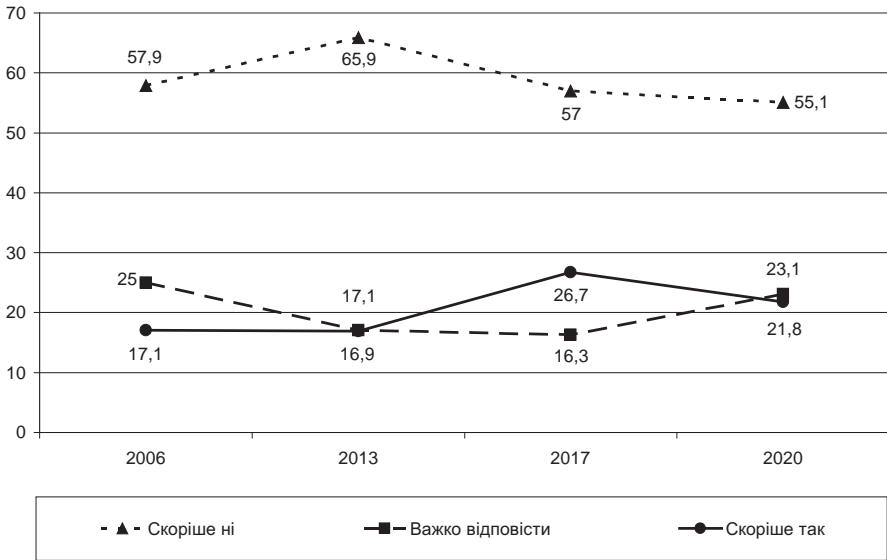

Рисунок 4. Динаміка розподілу відповідей на запитання
*“Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну
 власність (приватизувати) великі підприємства?”*
 (% до кількості тих, хто відповів)

позитивним ставленням до існування великих приватних підприємств (рис. 5). Але водночас кількісно переважають частки тих, хто не визнав слушність приватизації великих підприємств та не заперечує доцільність націоналізації тих із них, що належать приватним власникам (рис. 4 та 6). Це означає, що є частина опитуваних, для яких може бути одночасно: а) цілком прийнятною приватна власність на великі підприємства; б) неприйнятною приватизація, внаслідок якої постала ця приватна власність. Ці люди водночас також схильні підтримати перегляд результатів приватизації, тобто припускають можливість реприватизації великих приватних підприємств. Отже, серед спостережуваних виявів легітимності суто ідеологічна прихильність до приватної власності на великі підприємства в кількісному вимірі зараз значно переважає над схильністю до визнання підсумків їх приватизації і примирення з цими підсумками. Не виключено, що рівень легітимності приватної власності на великі підприємства був би вищим тоді,

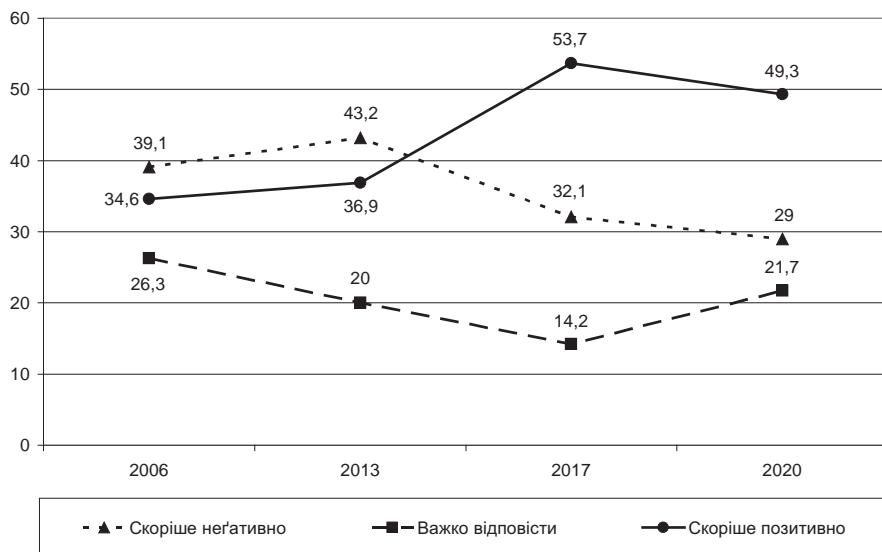

Рисунок 5. Динаміка розподілу відповідей на запитання "Як Ви ставитесь до існування в Україні великих приватних підприємств?" (% до кількості тих, хто відповів)

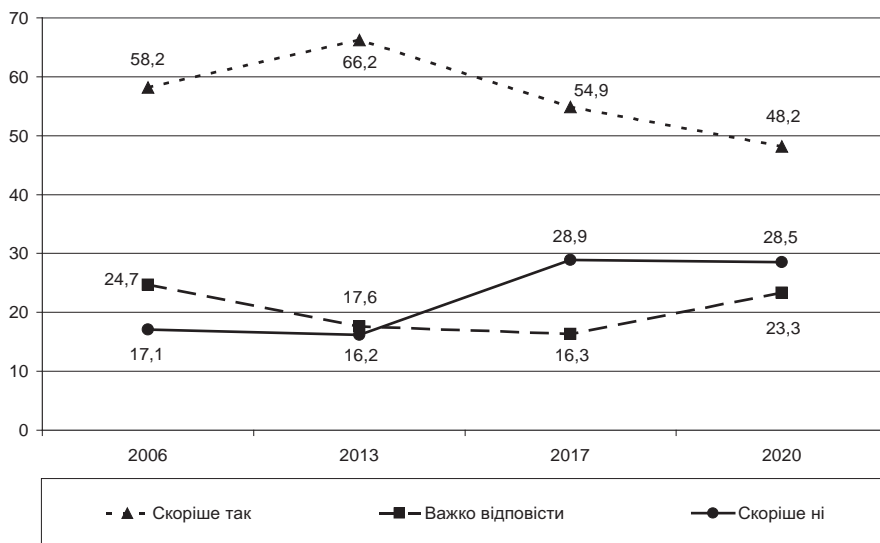

Рисунок 6. Динаміка розподілу відповідей на запитання "Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави великих приватних підприємств?" (% до кількості тих, хто відповів)

коли ті заново розбудовувалися в Україні за рахунок інвестицій їх власників, а не з'явилися здебільшого внаслідок приватизації відповідних державних промислових активів.

Здебільшого подібними є тенденції мінливості відсотків виявів легітимності приватної власності на землю (рис. 7–9).

За 2006–2013 рр. відсотки виявів легітимності приватної власності на землю зменшилися, впродовж 2013–2017 рр. – зросли. Найбільшим серед них був відсоток позитивного ставлення до існування приватної землі (рис. 8). Це дає підстави твердити, що ідея приватної власності на землю мала станом на 2017 р. вищий рівень легітимності, ніж процес і результати її фактичного втілення в Україні шляхом приватизації колективних, комунальних та державних земельних ресурсів. Чимало прихильників у неї залишається й дотепер. Зокрема, 2020 р. при відповіді на запитання “Яким, на Вашу думку, повинно бути право власності на землю та угіддя?” 37,4% опитаних обрали відповідь “Повне право приватної власності (з правом продажу)”, 19,2% опитаних – відповідь “Пожиттєве користування, що успадковується,

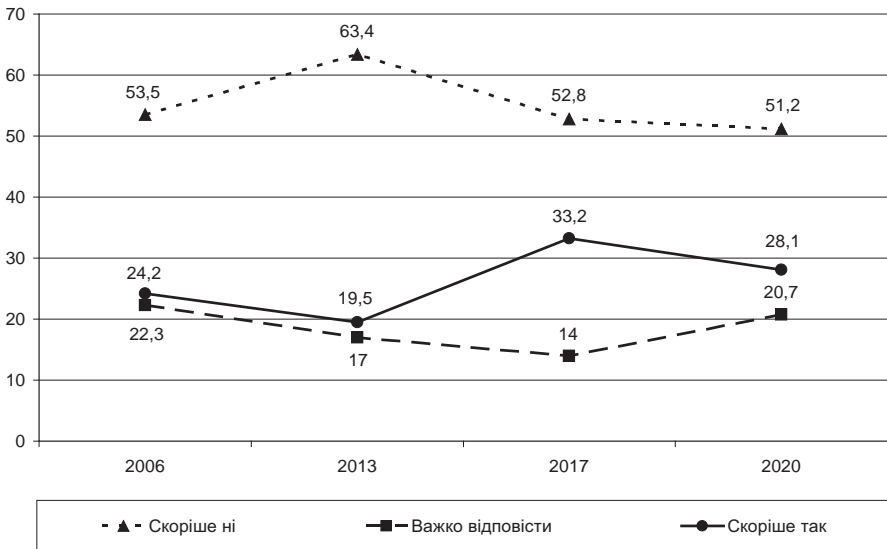

Рисунок 7. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) землю?” (% до кількості тих, хто відповів)

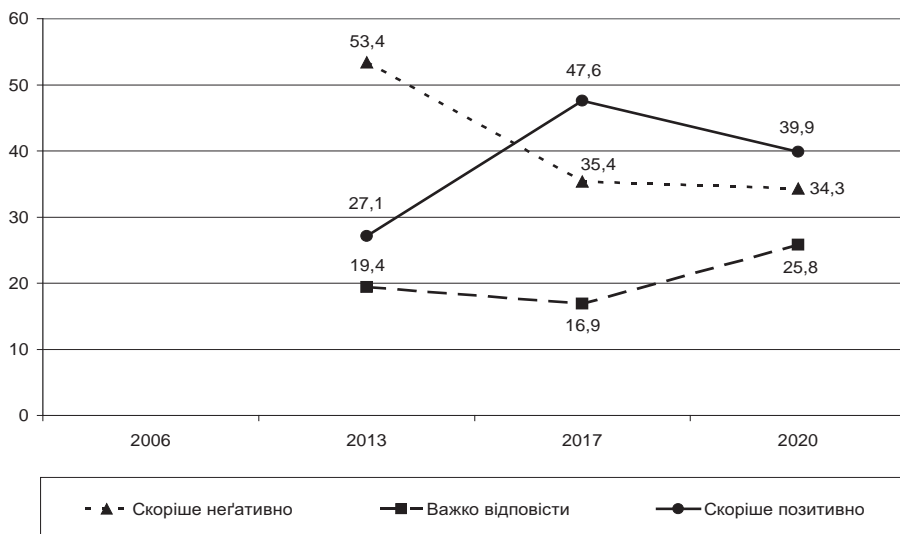

Рисунок 8. Динаміка розподілу відповідей на запитання "Як Ви ставитесь до існування в Україні приватної землі?" (% до кількості тих, хто відповів)¹

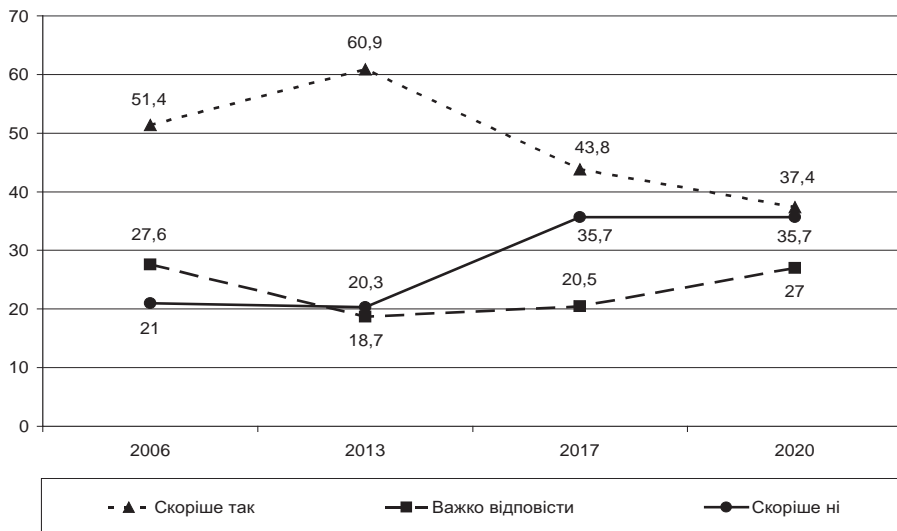

Рисунок 9. Динаміка розподілу відповідей на запитання "Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави приватної землі?" (% до кількості тих, хто відповів)

¹В опитуванні 2006 р. даний емпіричний показник не використовувався через брак можливості його включення до анкети.

але без права продажу”, 11,3% – відповідь “Власність громади (села, міста), яка розподіляє землю у тимчасове користування жителям”, 16,3% – “Державна власність на усі землі”, 15,8% – “Важко відповісти”. Тобто сукупно більше половини опитаних наразі вважають за необхідне існування повного або обмеженого права приватної власності на землю.

У 2017–2020 рр. відсотки позитивного ставлення до існування приватних земель та позитивної думки щодо приватизації землі зменшилися, тоді як відсоток незгоди із зворотною націоналізацією приватних земель не зазнав змін. Водночас не збільшилися, а навпаки – незначуще зменшилися відсотки всіх проявів схильності до делегітимації приватної власності на землю. Значуще зросли впродовж цього відтинку часу (2017–2020) лише відсотки невизначеності опитуваних із власною позицією щодо приватної власності на землю.

Зауважені тенденції (де)легітимації приватної власності на землю та виробничий капітал є виразнішими в узагальненому порівняльному контексті (рис. 10)².

Найбільша динаміка легітимації приватної власності на землю та виробничий капітал в Україні спостережена у часовому відтинку 2013–2017 рр. Значне синхронне підвищення рівнів легітимності приватної власності на чинники вироб-

²Такий контекст уможливує обчислення сумарних усереднених індексів легітимності приватної власності на кожен із трьох чинників виробництва та індексу легітимності приватної власності загалом на основі показників (рис. 1–9). Індекс легітимності приватної власності загалом є середньою суми значень усіх дев'яти (для 2006 р. – восьми) відповідних показників (рис. 1–9) у балах. Індекс легітимності приватної власності на малі підприємства – середня суми значень трьох відповідних показників (рис. 1–3) у балах. Індекс легітимності приватної власності на великі підприємства – середня суми значень трьох відповідних показників (рис. 4–6) у балах. Індекс легітимності приватної власності на землю – середня суми значень трьох (для 2006 р. – двох) відповідних показників (рис. 7–9) у балах. При цьому позиціям шкали показників відповідали такі бали: а) показники думок щодо виправданості приватизації (рис. 1, 4 та 7): “Скоріше ні” – 1 бал, “Важко відповісти” – 2 бали, “Скоріше так” – 3 бали; б) показники ставлень до існування приватної власності (рис. 2, 5 та 8): “Скоріше негативно” – 1 бал, “Важко відповісти” – 2 бали, “Скоріше позитивно” – 3 бали; в) показники думок щодо доцільності націоналізації приватної власності (рис. 3, 6 та 9): “Скоріше так” – 1 бал, “Важко відповісти” – 2 бали, “Скоріше ні” – 3 бали. 2-бальний рівень невизначеності позиції (або умовної нейтральності) – своєрідний критерій ідентифікації тенденції легітимації: значення балів, локалізовані нижче нього на площині графіка, свідчать про нелегітимність, а значення балів, локалізовані вище, – відповідно про легітимність.

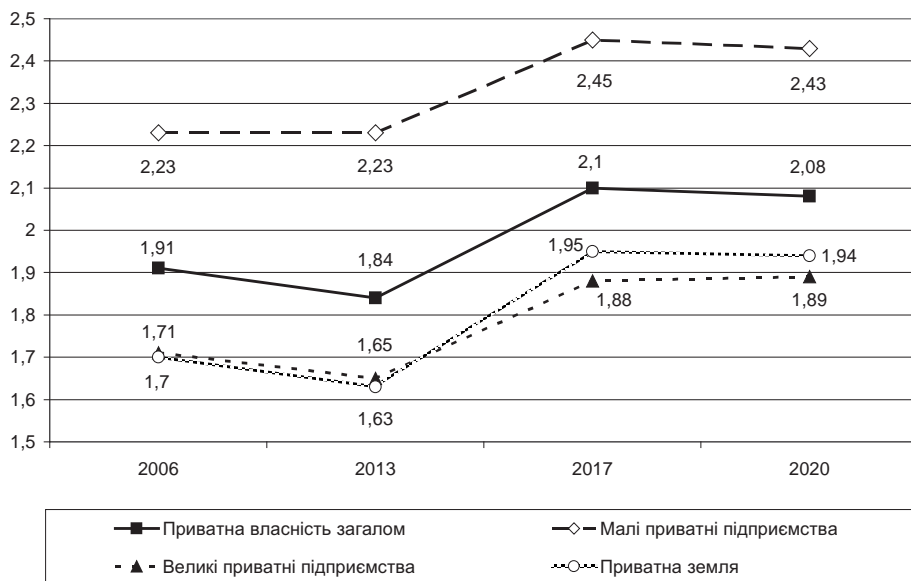

Рисунок 10. Тенденції легітимації приватної власності на землю та виробничий капітал в Україні (Індекси легітимності: 1–3 бали. Інтерпретація значень: менше 2 балів – нелегітимність; рівні 2 балам – невизначеність; більші 2 балів – легітимність)

ництва загалом і, зокрема, на малі підприємства, великі підприємства та землю, зафіксовано 2017 р.

Найвищий рівень легітимності приватної власності на малі підприємства на тлі рівнів легітимності інших видів чинників виробництва (великих підприємств, землі) зафіксовано впродовж усіх спостережень. Натомість рівні легітимності приватної власності на великі підприємства та землю не сягнули умовної 2-бальної межі невизначеності або нейтральності між станами легітимності та нелегітимності. Згідно з цим критерієм можна твердити про нелегітимність приватної власності на великі підприємства та землю в Україні. Водночас приватну власність на чинники виробництва загалом за цими ж мірками можна вважати легітимним в Україні впродовж 2017–2020 рр.

Вельми інформативним є порівняння тенденцій легітимації приватної власності приватизації чинників виробництва,

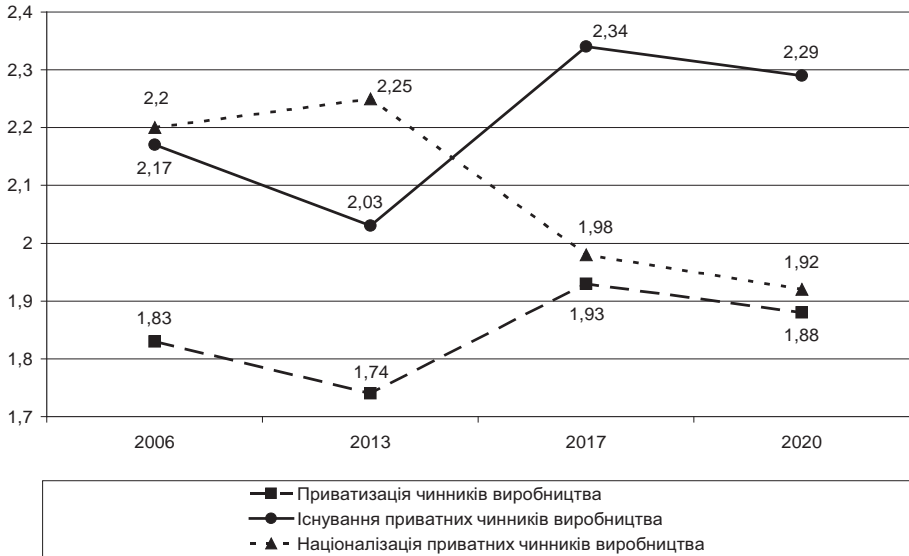

Рисунок 11. Тенденції легітимації приватизації та націоналізації чинників виробництва в Україні (Індекси легітимності: 1–3 бали.

Значення: менше 2 балів – нелегітимність; рівні 2 балам – невизначеність; більші 2 балів – легітимність)

існування та імовірної націоналізації приватних чинників виробництва (рис. 11)³.

З огляду на умовну 2-бальну межу між станами легітимності та нелегітимності приватизацію чинників виробництва можна

³Таке порівняння уможливило обчислення відповідних сумарних усереднених індексів легітимності. Зокрема, індекс легітимності приватизації чинників виробництва є середньою суми значень трьох відповідних показників (рис. 1, 4 та 7) у балах. Індекс легітимності існування приватних чинників виробництва – середня суми значень трьох (для 2006 р. – двох) відповідних показників (рис. 2, 5 та 8) у балах. Індекс легітимності націоналізації приватних чинників виробництва – середня суми значень трьох показників відповідних (рис. 3, 6 та 9) у балах. При цьому позиціям шкал показників відповідали такі бали: а) показники думок щодо виправданості приватизації (рис. 1, 4 та 7): “Скоріше ні” – 1 бал, “Важко відповісти” – 2 бали, “Скоріше так” – 3 бали; б) показники ставлень до існування приватної власності (рис. 2, 5 та 8): “Скоріше негативно” – 1 бал, “Важко відповісти” – 2 бали, “Скоріше позитивно” – 3 бали; в) показники думок щодо доцільності націоналізації приватної власності (рис. 3, 6 та 9): “Скоріше ні” – 1 бал, “Важко відповісти” – 2 бали, “Скоріше так” – 3 бали. 2-бальний рівень невизначеності позиції (або умовної нейтральності) – своєрідний критерій ідентифікації тенденцій легітимації: значення балів, локалізовані нижче нього на площині графіка, свідчать про нелегітимність, а значення балів, локалізовані вище, – відповідно про легітимність.

вважати нелегітимною, а існування приватних чинників виробництва – легітимним упродовж усього часу спостережень. У 2013 р. спостерігалось максимальне зниження рівня легітимності існування приватних чинників виробництва, а у 2017 р. – його максимальне зростання. За цими ж мірками націоналізацію приватних чинників виробництва можна вважати легітимною у 2006–2013-ому та нелегітимною – у 2013–2020 рр.

Водночас переважання тенденції делегітимації приватизації і таких її результатів, як поява та існування великих приватних підприємств і приватної землі, відбиває вибірковість масового сприйняття приватизаційних процесів та їх наслідків. Громадяни усвідомлюють власні та громадські соціально-економічні інтереси, нехтування цими інтересами, загрози їм у зазначених приватизаційних процесах та наслідках і сприймають останні як нелегітимні.

Джерела

Резнік В. С. (2010). Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії. Київ: Ін-т соціології НАН України. 512 с.

Резнік В. С. Легітимність у соціології. (2016). *Енциклопедія сучасної України*. Т. 17. Лег – Лощ. / Редкол.: Дзюба І. М. (голова редкол.) та ін. Київ: Ін-т енцикл. дослідж. НАН України.

Резнік В. (2007). Стан соціальної легітимності приватної власності як предмет емпіричного соціологічного аналізу. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, № 2. С. 70–102.

Reznik V., Reznik O. (2015). Social Legitimation of Capitalism in Ukraine: from Socio-cultural Path-dependence to Rationalization of Economic Situation. *Economics and Sociology*. Vol. 8, № 3. P. 131–144.

Reznik V., Reznik O. (2020). Legitimation of Private Property in the Means of Production in Ukraine: Dynamics and Factors. *Communist and Post-Communist Studies*. Vol. 53, № 3. P. 64–87.